

LESBRIEF

KLOKKEN IN DE MARTINITOREN

Auke de Boer

Lesbrief: Klokken in de Martinitoren

Tekst: **Auke de Boer**

Een uitgave van Stichting Martini Beiaard Groningen – 2003-001

KLOKKEN IN DE MARTINITOREN

EEN BEETJE GESCHIEDENIS

Een klok is een zeer oud **slaginstrument**. Al meer dan 2000 jaar voor onze jaartelling werd ze gehoord in het Verre Oosten (China). Het was een primitief **signaalinstrument** om “berichten” door te geven of te wijzen op gevaar van brand, storm en onweer of om boze geesten te verdrijven.

De ontwikkeling van de klok komt pas goed op gang met de opkomst en de vrijheid van het christendom (313) in West Europa. Steeds grotere **luiddklokken** werden er gegoten en steeds imposantere geluiden (een geluid is als meerdere klokken samen klinken) klonken er uit de torens van Kloosters, kerken en kathedralen. Het hoogtepunt van deze ontwikkeling was aan het einde van de middeleeuwen. Het was ook het moment, dat klokgieter **Hendrik van Trier** in 1577 de opdracht krijgt om 11 zware klokken voor de Martinitoren in Groningen te maken. De zwaarste klok, de “Salvator” genaamd, heeft een doorsnee van wel 222 cm en een gewicht van ca. 8000 kilogram. In Nederland staat hij daarmee op nummer drie. Alleen klokken in Delft en Utrecht zijn net even zwaarder.

Klokgeluid beheerste tot in de achttiende eeuw volop het even in de stad en land. Een klok had toen vooral een **signaalfunctie**. Hieraan hebben wij ook enige spreekwoorden overgehouden, zoals “iets aan de grote klok hangen” d.w.z. iets bekend willen maken en “hij heeft de klok horen luiden, maar weet niet waar de klepel hangt” d.w.z. iemand heeft er wel iets over gehoord, maar weet er het fijne niet van.

Daarnaast zijn er liedjes over klokken gemaakt zoals de bekende canon “De klokken van Haarlem” en “...alle klokken luiden, bim bam bom...” (in “Vader Jacob”).

Klokken luiden de uren, zetten de burgers aan tot werken. Ze roepen de mensen op tot de kerkgang, klinken bij geboorte en dood. Ze waarschuwen de burgerij bij brand en gevaar van buitenaf en riepen de burgers te wapen bij beleg en bestorming. Klokgeluid klinkt, waar woorden ontoereikend zijn.

Een uitgebreide geschiedenis van de Martinitoren en het Carillon vindt je op www.martincarillon.nl

ELKE KLOK ZIJN EIGEN FUNCTIE

Wanneer er meerdere klokken in een toren waren, had elke klok zijn eigen functie. De **poortklok** gaf aan dat de poort gesloten zou worden. In de Martinitoren hangt de **Ruimstraatklok**, deze klok werd geluid op de overgang van de dag naar de nacht en was het teken, dat de herbergen gesloten moesten worden en de mensen in hun huizen moesten blijven.

De **brandklok** waarschuwde tegen brandgevaar. To het begin van de 20^e eeuw werd de Martinitoren nog als brandpost gebruikt en moest de torenwachter, tevens brandwacht, 's avonds na 22:00 uur om het kwartier een signaal op de brandhoorn blazen ten teken dat alles veilig was... Jan Koop Sjoerds was de laatste brandwacht. Hij deed zijn werk tot 1921.

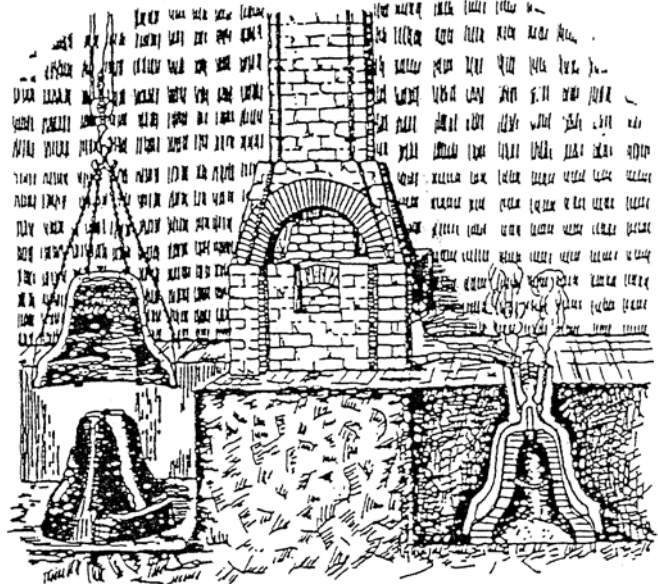
EEN KLOK VOOR DE TIJD

Klokken werd vooral gebruikt om de uren van de dag aan te geven. Dat was erg belangrijk, omdat veel mensen thuis geen klok hadden. Om te voorkomen dat men een klokslag zou missen, werd men hiervoor “gewekt” door de **voorslag**. De hele- en half uurslag werden voorafgegaan door een melodietje. Dat betekende: “Let op... de klok gaat slaan”.

Een hele bekende voorslag is de Big Ben in de Westminstertoren in Londen. Deze voorslag bestaat echter maar uit vier verschillende tonen. In de Martinitoren hoor je ieder kwartier een echt muziekstukje, op 50 klokken.

Dit wordt gespeeld door het **automatisch carillon** en bestaat uit een **speeltrommel**, zeg maar een hele grote muziekdirk. Het is een metalen cilinder met een doorsnee van meer dan anderhalve meter, waarin gaten zitten. In deze gaten kunnen pennen worden geschroefd. Als de trommel ronddraait, worden dunne draden in beweging gezet, die naar de hamers van de klokken van het carillon lopen.

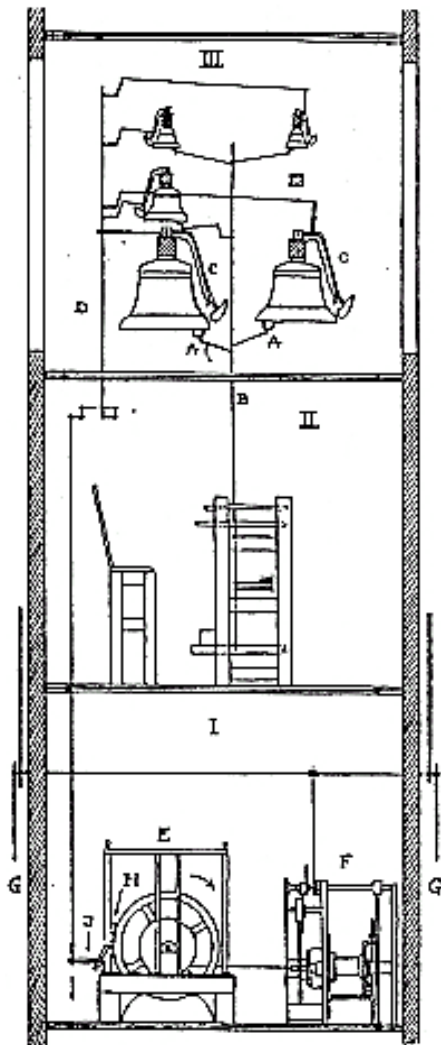
Meestal twee keer per jaar worden vier nieuwe melodien op de trommel gezet. De beiaardier is de speeltrommel dan aan het **versteken**.

KLOKKEN MAKEN

Hoe moet je dat nu voorstellen? Een klok heeft een binnen- en een buitenkant, stel je nu eens voor dat je twee bekers hebt, een grote en een kleinere. De grootste zet je neer en de kleinste zet je er in. Tussen die twee is nu een ruimte, die met vloeistof gevuld kan worden, die bij het afkoelen hard wordt. Je haalt de binnenste beker en de buitenste beker weg en je houdt een nieuwe beker over.

Zo gaat het ongeveer ook met het klokkengieten. Eerst maak je de binnen- en de buitenvorm, in de ruimte ertussen giet je dan klokkenbrons. Dit is een mengsel van koper en tin. Het klokkenbrons wordt in een oven verhit tot 1100 graden. Dan kun je het in de vorm gieten. Als het afkoelt wordt het weer hard. Zo ontstaat de nieuwe klok.

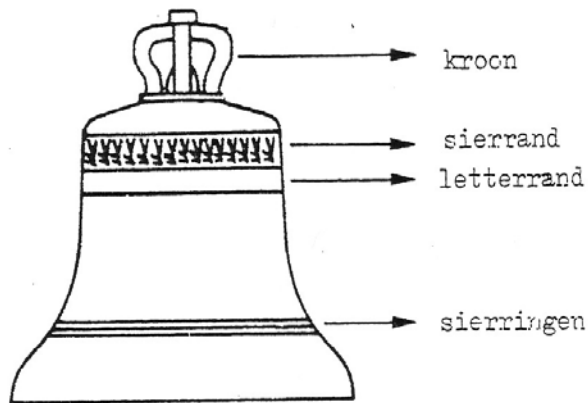
DOORSNEE CARILLONTOREN (zie tekening bijlage 1)

In zolder III hangen de beiaard of carillonklokken. Een met de hand bespeelbare beiaard omvat als regel 35 tot 50 klokken. De Martinitoren behoort dan ook met 52 tot één der grootste in Nederland. Het handspel en het automatisch spel (de speeltrommel) zijn gescheiden: de klepels in de klokken (**A**) zijn door staaldraad verbonden met het klavier voor de beiaardier op zolder II. De hamers aan de buitenkant (**C**) staan in verbinding (**D**) met de cilinder (de trommel (**E**) voor het automatisch spel op zolder I.

Op zolder II staat het klavier, verdeeld in twee rijen stokken, bespeelbaar met de handen. Daaronder de toetsen die, bespeeld worden door de voeten (het pedaal), met de grote klokken verbonden zijn.

Op zolder I staat het uurwerk (**F**) en de speeltrommel (**E**). Het uurwerk drijft niet alleen de wijzers aan de buitenkant van de toren aan (**G**) maar zet ook ieder kwartier de trommel in beweging. Deze draait dan een deel van de omtrek. De pen (**H**) passeert dan de lichter (**J**) waardoor een hamer bij de klok weggetrokken wordt. Bij het terugvallen zal de klok aangeslagen worden.

FRANCOIS HEMONY, BEROEMD KLOKKENGIETER

De beiaard van de Martinatoren werd gemaakt in de **Gouden Eeuw**. De beroemde klokken- en geschutsgieter Francois Hemony kreeg in 1661 de opdracht om een klokkenspel van 32 klokken te leveren, dat “zo mooi en schoon moest zijn, als nergens in Nederland werd gevonden”. In de loop der jaren is het instrument wel eens gerepareerd en uitgebreid. Maar in de zeventiger jaren van de 20^e eeuw raakte het instrument zo zeer in verval, dat het grondig moest worden gerestaureerd.

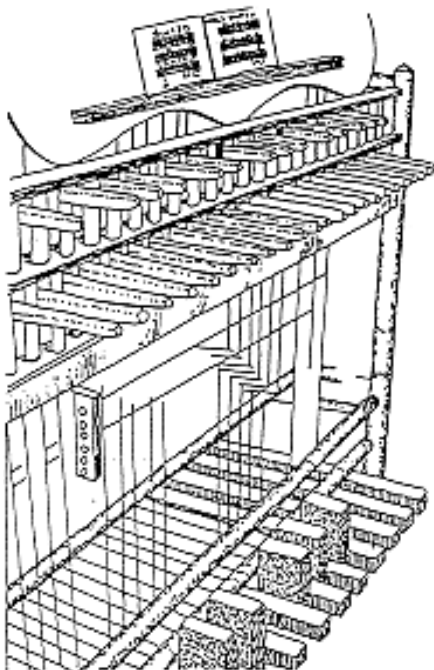
Dit werd in 1984 door de klokkengieter **Koninklijke Eysbouts** uit Asten (Noord Brabant) gedaan. Sindsdien klinkt de Martinibeiaard met 52 klokken weer als ooit tevoren en laat zijn schone klokkenzang over de stad horen.

CARILLONBESPELINGEN

Het carillon wordt twee keer in de week bespeeld door één der beide stadsbeiaardiers Adolph Rots of Auke de Boer op dinsdag (12-13 uur) en op zaterdag (11-12 uur).

Verder op feestdagen, bijzondere gelegenheden en activiteiten in de stad. Een overzicht hiervan vind je op www.martinicarillon.nl.

BEIAARDIER

In vroeger tijden, toen er nog geen radio of televisie was, was het carillon voor de stadsbewoners ‘het’ muziekinstrument. Op belangrijke momenten (markt, feest of verdriet) liet de beiaardier de klokken klinken. De beiaardier vertolkte hierdoor de gevoelens van de bevolking. Er klonken psalmen, gezangen, volksliedjes en klassieke melodieën over de stad. En nog steeds, na honderden jaren, klinkt de muziek uit de toren, aangevuld met muziek uit de top-40!

De beiaardier moet de muziek zelf bewerken, arrangeren heet dat. Hij moet dus van alle markten thuis zijn. Hij bespeelt zijn instrument via een stokkenklavier. Dit is vergelijkbaar met het toetsenbord van een piano of keyboard, maar de toetsen zijn vervangen door stokken. Behalve met zijn handen, of beter gezegd met zijn vuisten, speelt de beiaardier ook met zijn voeten op de pedalen, die de grote basklokken bedienen.

DE LUIDKLOKKEN

Behalve de **carillon- of speelklokken** hangen er (vijftig meter lager) dertien **luidklokken** in de toren. Al sinds de dertiende eeuw klinken er klokken over de stad. 1577 is voor de stad een feestjaar, maar voor de toren een rampjaar. Uit vreugde voor de aftocht van de belegering door **Bommen Berend** steken stadgers een vreugdevuur aan, boven op de toren. De toren raakt zelf in brand en ook worden er vele klokken verwoest. Meteen krijgt klokgieter **Hendrik van Trier** de opdracht om 11 nieuwe luidklokken met een totaal gewicht van 53.350 pond te leveren. In het jaar daarop kunnen de klokken al met Pasen worden geluid.

In 1661 worden echter 7 van deze luidklokken verwijderd om als klokspijs voor het nieuw, door Hemony te maken, carillon te dienen.

UITBREIDING LUIDKLOKKEN

Ter gelegenheid van het 950-jarig bestaan van de stad Groningen in 1990 wordt in 1994 de **Kromstaartklok** gegoten door de Astense klokkengieter Koninklijke Eijsbouts. Verder worden er nog vier, uit het afgebroken gedeelte van het stadhuis afkomstige klokken, aan het gelui toegevoegd. In december 1994 bestaat het gelui uit 9 klokken. Deze vier “stadhuis” klokken krijgen de namen Johannes-, Odger-, Werkman- en Agnusklok mee.

VIERING 50 JAAR BEVRIJDING

Ter gelegenheid van 50 jaar Bevrijding in 1995 schenkt de provincie en de gemeente de stad nog eens vier klokken. Deze klokken worden de Martinusklok, genoemd naar de naamgever van toren en kerk, de Walburgklok, als herinnering aan de voormalige Walburgkerk en verder nog de Bernlef en Ludgerklok genoemd. Hiermee komt het Martinigelui op dertienklokken en is het oorspronkelijke gelui, dat Hendrik van Trier in 1577 maakte, weer in ere hersteld. Zo kan sinds 16 april 1995 het voltallig gelui weer klinken in een unieke toren met een onovertroffen gelui.

MARTINITOREN

In het wijdse Groninger land kan men al op grote afstand de Martinitoren – d' Olle Grieze- herkennen. Een toren die oprijst te midden van de stad en als een geweldige wachter al sinds 1482 waakt over de Stad en Ommeland.

Ze is het symbool geworden van “*Grönnens degelkhaaid en de wille vast as stoal.*” Als kroon staat een open pijnappel op de toren met de beroemde windvaan “het paard” echter zonder St. Martinus erop. Een toren met een lange historie, nauw verbonden met het wel en wee van de stad. Een toren met luid- en speelklokken die tot op de dag van vandaag haar sociale functie in de Groningse gemeenschap vervult en welke klokken bij tal van gelegenheden worden gehoord.

Het sonore en melodische geluid van de klokken past in de Hanze traditie. Een geluid dat in talloze varianten kan klinken en zoals de Groninger Johan Huizinga het in zijn beroemde boek *Herfsttij der Middeleeuwen* verwoordt:

“ Er was een geluid, dat al het gedruis van het drukke leven steeds weer overstemde en dat hoe bont doorenklinkend, toch nooit verward, alles tijdelijk ophief in een sfeer van orde: de klokken. De klokken waren in het dagelijks leven als waarschuwendende goede geesten, die met bekende stem van rouw, dan blijdschap, dan rust, dan onrust kondigden, dan opriepen, dan vermaanden. Men kende hen bij de gemeenzame naam. Men wist de betekenis van kleppen en luiden. Men was ondanks het overmatige kloggeluid niet verstompt voor de klank..”

HET GRONINGER KLOKKENLUIDERSGILDE

Het G. K. G. is het gilde, dat de dertien luidklokken van de Martinitoren handmatig luidt. Het gilde is zeer actief en luidt bij kerkdiensten, vele feestelijke, maar ook droevige gelegenheden. Het is zeer fascinerend om een klokkluiding mee te maken. Voor informatie: www.klokkenluidersgilde.nl

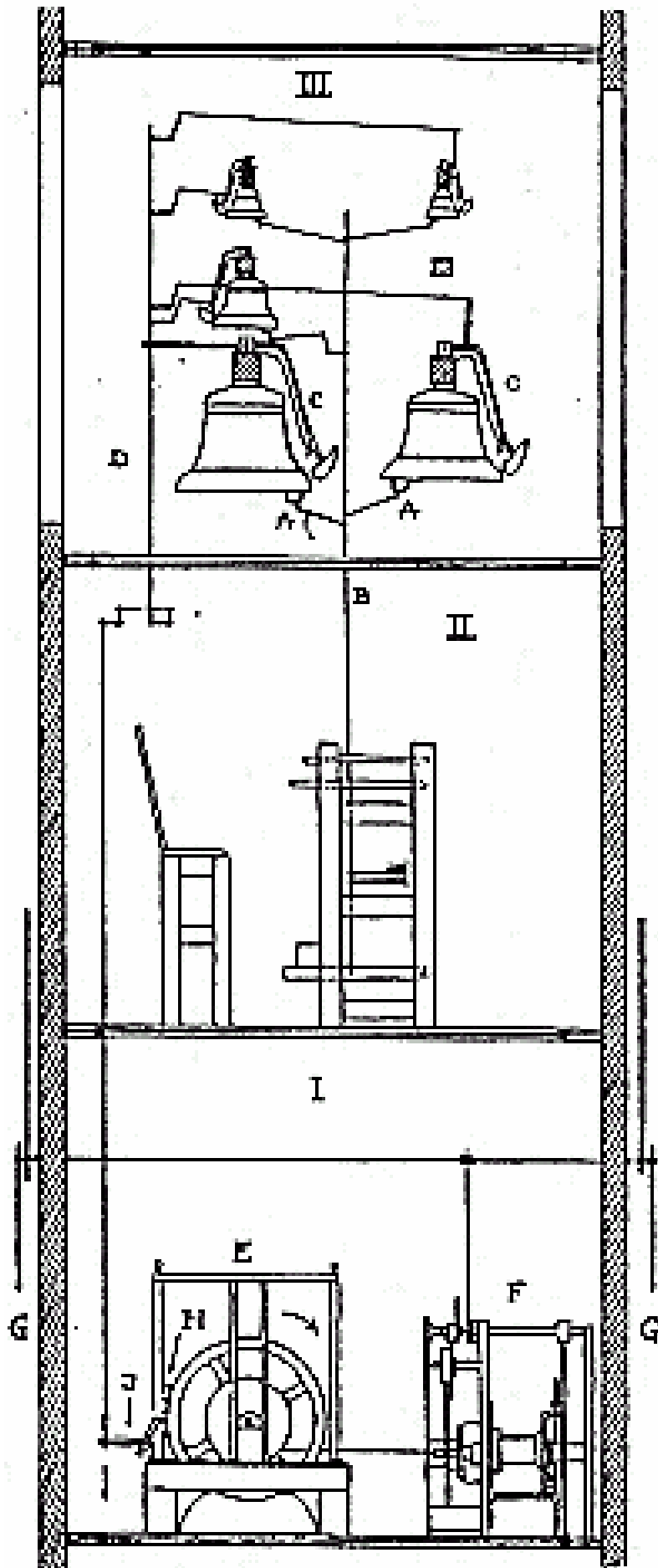

tekst lesbrief:

Auke de Boer stadsbeiaardier Groningen

Dit is een uitgave van Stichting Martini Beiaard Groningen

BIJLAGE 1 Overzicht indeling klokkentoren

III = Klokken zolder

II = Beiaard zolder

I = Speeltrommel /
Uurwerk zolder

A = Klepels in de klokken

B = Draden naar Klavier

C = Hamers aan
buitenzijde klokken

D = Verbindingen naar
Speeltrommel

E = Speeltrommel

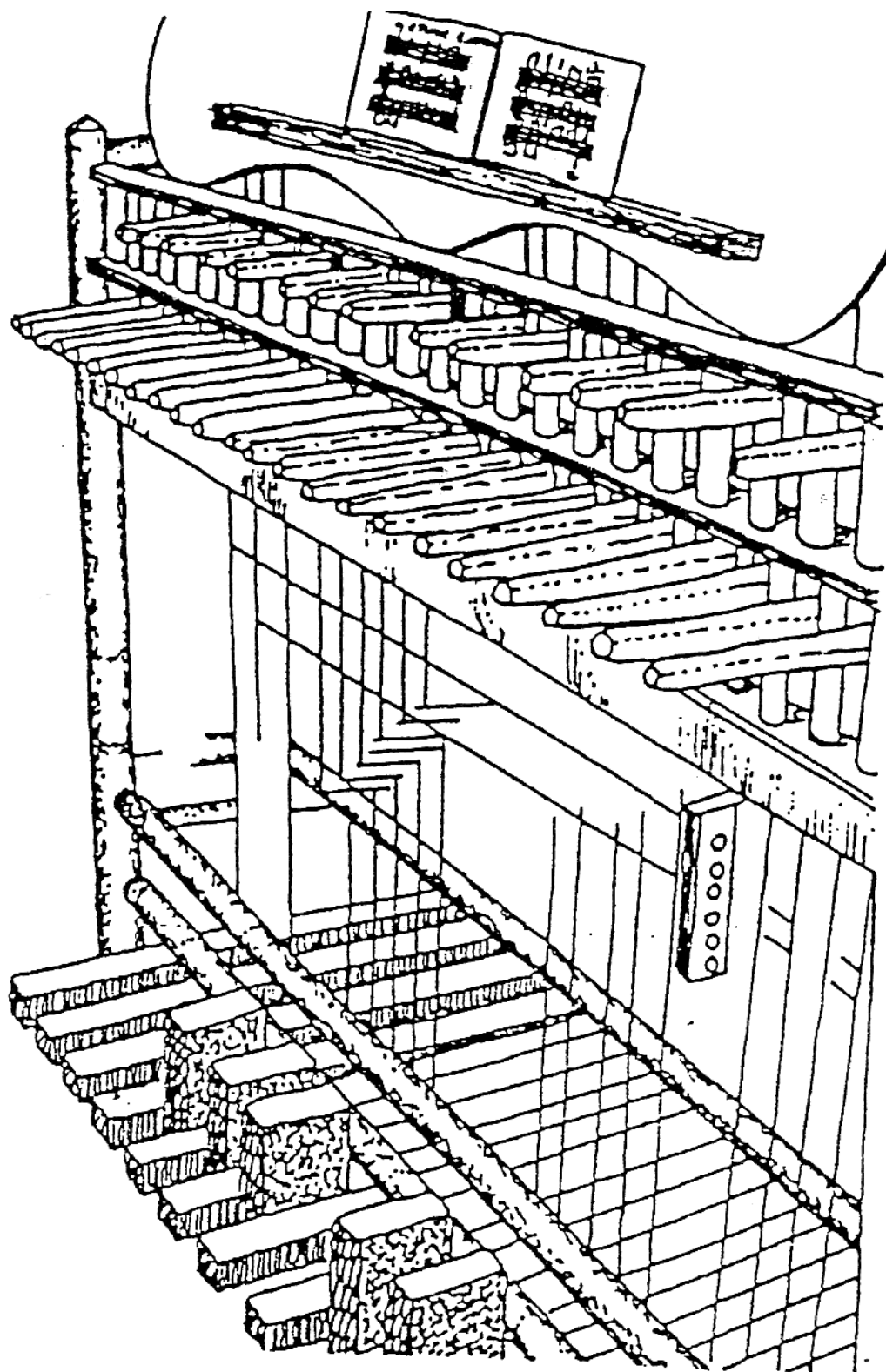
F = Uurwerk

G = Wijzers van de klok

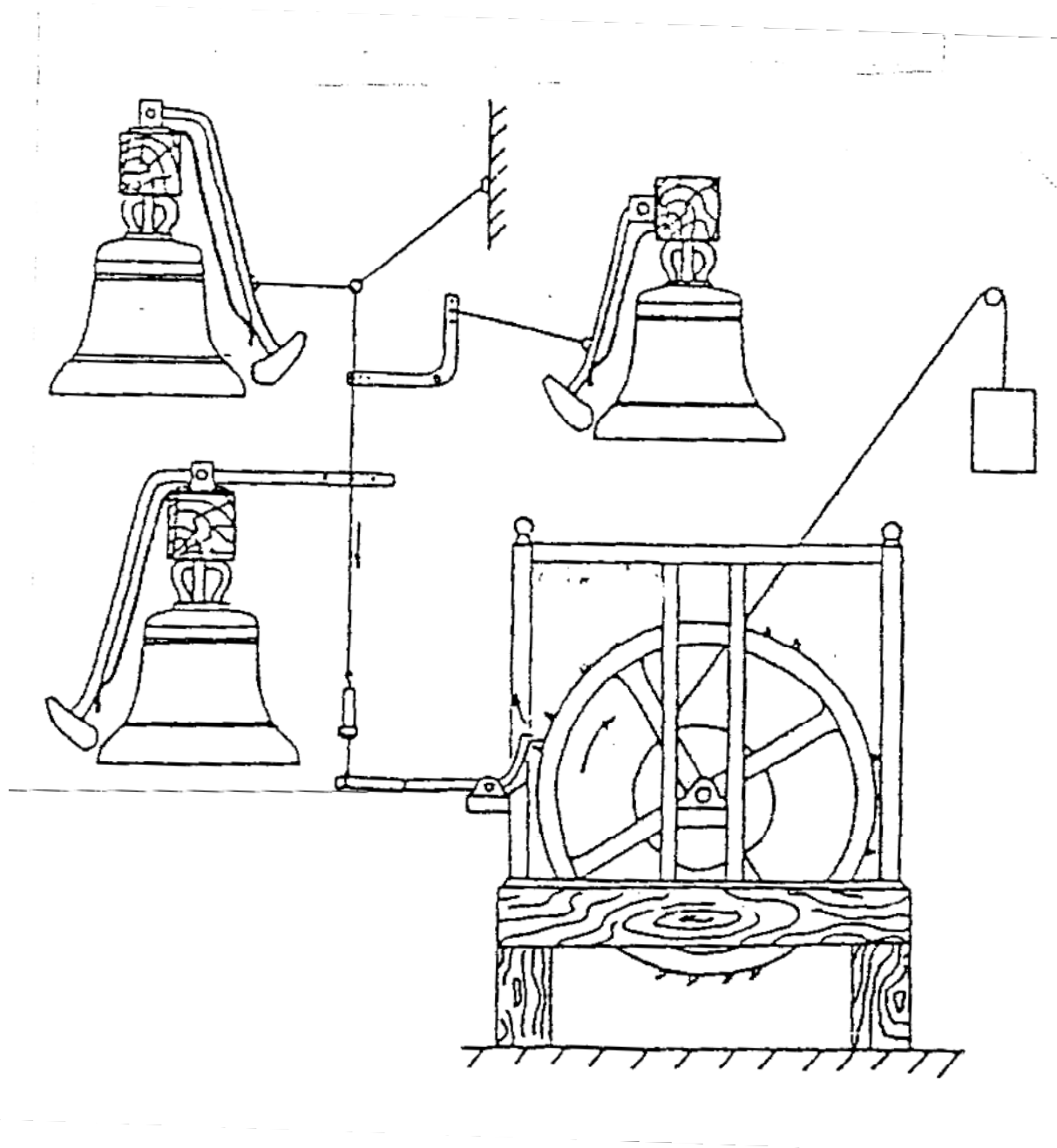
F = Pen

J = Lichter

BIJLAGE 2 stokkenklavier

BIJLAGE 3 Speeltrommel

Lesbrief: Klokken in de Martinitoren

Tekst: **Auke de Boer**

Een uitgave van Stichting Martini Beiaard Groningen – 2003-001